

חיוב מזונות ילדים – כדי צרכן

הגדרת כדי צרכן בימינו ודין "עני בן טובים"

הרב שניאור פרוס – חבר ביה"ד הגדול

המקרה * הנידון ההלכתי

חיוב האב במזונות הילדים * "כדי צרכן" * האם חיוב מזונות הקטנים צמוד לחיוב מזונות האשה * מחלוקת המל"מ והמגיה * האפשרות לדחות את התליה במחלוקת זו * שיטת האגרות משה * הקשיים בשיטתו * מזונות בנים גדולים * להשכיר עצמו למלאכה * לדינא ובאשה גרושה * הגדרת "כדי צרכן" * לשון הרמב"ם

מדין צדקה ו"עני בן טובים" * האם חיוב זה מוטל על היחיד או על הציבור * חיוב אב עשיר בכל מחסורם של בניו * הלכה למעשה

המסקנות ההלכתיות העולות מפסק הדין

תמצית המאמר

עד גיל שש האב חייב במזונות בניו ובנותיו, אפילו אם יש להם נכסים, ולאחר מכן אין חיובו אלא מתורת צדקה.

הרמב"ם והטור והשו"ע כתבו כי האב חייב לתת עד גיל שש גם כסות וכלי תשימש ומדור, "ואינו נותן להם כפי עשרו, אלא כפי צרכן בלבד". וביארו המ"מ, הב"י, הב"ח, הח"מ והב"ש, כי רק לגבי אשתו למדנו מהפסוק שהאשה "עולה עמו", אבל בניו אם נותן להם כדי צרכן ההכרחי יוצא בזה, גם לענין המזונות.

לשיטת הר"ן, מזונות קטני קטנים הם מדין מזונות האם, ורצה אף לחדש כי כאשר האם מתה והאב אינו חייב במזונותיה, אין לו גם חיוב לזון את בניו. אך כתב כי הראשונים לא פסקו כן.

הח"מ נקט כי הרא"ש והריב"ש חולקים על הגדרה זו, כי האב חייב במזונות בנו שנולד לו מן הפנויה, למרות שאין לו חיוב במזונות האם (וכך נפסק בשו"ע).

לדברי הח"מ תולים דין זה אם מזונות קטני קטנים הם לפי עשרו או כדי צרכן במחלוקת הר"ן והרא"ש. לדעת הר"ן שמזונותיהם מדין מזונות האם, אזי דינם כמזונות האם ש"עולה עמו", אולם לדעת הרא"ש שמזונות הילדים אינם מכוח מזונות האם, נמצא שמזונותיהם הינם לפי צרכן ולא לפי עשרו. וכן נקט בדינא דחיי.

גם הדרכ"מ והמל"מ נקטו כי הרא"ש והריב"ש שחייבו את האב במזונות בנו מן הפנויה, חלקו על הר"ן וסברו כי חיוב האב במזונות בניו אינו מכח חיוב מזונות אשתו. והמל"מ הוסיף כי מלשון הר"ן משמע שגם הוא לא נקט כך להלכה.

אמנם בהגהה לספר מל"מ (מהגאון רבי יעקב כולי זצ"ל), כתב לדייק מהרמב"ם שהביא את חיוב מזונות הבנים בדימוי לחיוב מזונות אשתו, דסבירא ליה כהר"ן. אך בספר חינוא וחסדא דחה ראייתו, כי כוונת הרמב"ם בהשוואה זו לחדש כי גם אם אין לאב ממון ואפילו אין לו אלא מאכל לאותו היום בלבד, חייב הוא להאכיל את בניו איתו, כמו שכתב הטור לגבי מזונות אשתו, וכפי שהשווה אותם לענין זה התוספות יום טוב.

האגרות משה (דלא כח"מ הב"ש והמל"מ) פוסק כדעת הר"ן שמזונות הבנים דינם כארחי ופרחי, ומדין מזונות האם שעולה עמו. לדבריו הרבה ראשונים, רש"י, הרא"ש והרמב"ם סוברים כהר"ן. ומבאר שלפיכך הביא הרמב"ם את דין "כדי צרכן" רק בכסות, משום שאין הקטנים צריכים לכסות שצריכה אימם. אך נתקשה בעצמו מפסק הרא"ש הריב"ש והשו"ע כי האב חייב במזונות בניו מהפנויה, על אף שאין לו כל חיוב במזונות האם.

עוד חידש באגר"מ על פי זה, כי אף מזונותיהם של הגדולים מגיל שש, חובתם לפי עשרו כמו דין "ארחי ופרחי", שחיוב

מזונותיהם כלול בדין מזונות אם, שהרי אינה יכולה להיות אכזרית ולא לכבד את אורחיה. חידוש זה לא מצינו בפוסקים אחרים, ובתי הדין הרבניים אינם נוהגים כן למעשה, ואינם מחייבים את האב לכלכל את הבנים הגדולים מדין ארחי ופרחי.

יש שמבארים כי דין ארחי ופרחי נאמר רק כאשר השרה הבעל את אשתו על ידי שליש והוא אינו גר עמה, אולם כאשר הוא עמה בבית, חובת הכנסת אורחים מוטלת עליו.

עוד יתכן שיש לחלק בין מזונות מזדמנים מדי פעם כמו ארחי ופרחי, למזונות הקטנים שמזונותיהם קבועים, ובכהאי גוונא לא תיקנו לחייבו לזונם מדין "ארחי ופרחי". מצינו בית אב לחילוק זה בדברי הריטב"א שכתב כי על אף שהאשה חייבת לטרוח בצרכי האורחים, מכל מקום אינה חייבת בכך כלפי בניו הסמוכים על שולחנו בקביעות. אמנם הרשב"א והר"ן חולקים כי אם אביו או בנו סמוכים על שולחנו הרי הם בכלל חיובה לטרוח עבור ארחי ופרחי.

חילוק נוסף בין מזונות אישה ובין מזונות ילדים מצינו בדברי התו"ט, שאפילו לרבינו אליהו שחייב להשכיר עצמו למזונות אשתו, אינו חייב להשכיר עצמו למזונות הילדים.

בספר דינא דחיי (לבעל הכנסת הגדולה) האריך לדייק שרבים מן הראשונים סוברים כהר"ן, וכהבנת האגרות משה שאם כן יש לחייב גם את מזונות הבנים לפי עשרו, אך לדינא פסק דאין לחייב יותר מכדי צרכן.

כל דברי הר"ן והאגר"מ אמורים בזוג נשוי, כאשר האב חייב במזונות אשתו, אך במקרה בו האשה גרושה ואין הבעל חייב במזונותיה, לכולי עלמא אין חיוב מזונות הבנים מדין מזונות האשה, וכולי עלמא יודו שאין חיובו במזונותיהם אלא לפי צרכן כמו שפסקו הרמב"ם והשו"ע לגבי הכסות והמדור.

לשון הרמב"ם והשו"ע הוא שחיוב האב לבניו הוא "כדי צרכן", ובח"מ נקט בלשונו "מזונות כל דהו", וכתב על כך בספר חינא וחסדא כי "לאו דווקא כל דהו, אלא רצה לומר כדי שיעור ההכרחי להם שלא יצאו רעבים מסעודתם".

נראה כי כיום הגדרת "צרכי הילדים" הבסיסית, מתפרשת בהרחבה נוספת, כי הם צריכים להיות ברמת חבריהם וסביבתם. לכן נפסק בבתי הדין הרבניים כי ההורים ישתתפו בחוגים לילדים, וכך גם בטיפולי שיניים. ויתכן לדייק כהגדרתו בדברי הרמב"ם. אמנם זה רק מחייב מזונות לפי הרגל החברה הסובבת אותם, אולם רמה כלכלית גבוהה של האב טרם הפרידה, אינם מחייבים אותו לאחר הגירושין.

אמנם אם האב הוא אמיד ובעל אמצעים, יהיה חייב מדין "די מחסורו אשר יחסר לו", כי מצוות הצדקה מחייבת לתת לכל עני את הצרכים המיוחדים לו, אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו, או מזון מיוחד שהורגל בו עני בן טובים. ובמהרש"א שם פירש שהכוונה ב"עני בן טובים" היינו שהורגל בכך אצל אבותיו.

הרי שמצד חיוב צדקה של האב לבניו צריך לחשב לפי ההרגל של הקטנים עם אביהם טרם הגירושין, ואם אמנם הרגילם האב לרמת חיים גבוהה, אזי גם בקטן פחות מבן שש האב חייב בזה נוסף על חיובו מכוח תקנת מזונות.

בשיטה מקובצת הביא בשם הגאונים כי כל החיוב הוא כל עוד לא נתפרסם ברבים כי העשיר ירד מנכסיו. אך בשו"ע ובפוסקים לא חילקו בזה, וכפי שהובא בשמ"ק מתלמידי רבנו יונה, ומשום שלפי מה שהורגל בכך זהו צרכו.

לדעת הטור, הב"ח והגר"א אף היחיד שפנה אליו העני וביקש ממנו עזרה, מחוייב לתת לו די מחסורו אם ידו משגת לכך, ואילו לדעת הב"י, הרמ"א, הלבוש, הט"ז והשו"ע די בכך שיתן לו מתנה מועטת, ואת השאר יבקש העני מהציבור.

לכאורה לדעת הפוסקים שאין היחיד חייב לתת לעני את כל מחסורו, גם לא נוכל לחייב את האב בזה, ויפטר במזונות מינימליים, ויתרת החזקתם מוטלת אך ורק על הציבור. אך נראה שאין הדבר כן, ולכולי עלמא האב מחוייב בכל מחסורם של בניו, אם הדבר ביכלתו, וזאת משני טעמים.

חדא, דכאשר עסקין באב שחובתו לפרנס את בניו, מתורת צדקה, קודמת לכל אדם, אזי יש לומר שלכולי עלמא האב הוא המחוייב בכל די מחסורם, ואינו יכול להפילם על הציבור. כך כתב בחדרי דעה, ולמד כן מהסוגיא בנדרים.

ועוד, כי גם ברמ"א ובש"ך מבואר כי אם אין בפועל אפשרות לגבות עבור העני את כל צרכו ומחסורו מן הרבים, ודאי שהיחיד אשר ביכלתו לפרנסו, מחוייב במילוי כל מחסורו. ומאחר ואין בפועל שום ציבור או קופת צדקה שיש להם אפשרות מעשית לפרנס את העניים בכל צרכיהם ברמת חיים כזו, הדר דינא שהיחיד, האב, חייב לכולי עלמא בפרנסתם לפי רמת החיים הנצרכת להם.

כך נפסק גם בפד"ר (מהגר"ש ישראלי זצ"ל), וכך כתב בספר משפטי שמואל (לדודי זקני הגר"ב ורנר זצ"ל) כי למעשה

נוהגים בתי הדין לחייב לפי רמת חיי האב, ולא מקציבים לכולם שיעור אחיד, והוא מדין צדקה כדין עני בן טובים, ובניו הקטנים קודמים לאחרים.

אמנם זהו רק חיוב מדין צדקה, שיש עליו דין כפיה, ולא חיוב ממוני מכח תקנת מזונות. וכאמור, רק באב שיש לו אמצעים כלכליים, אולם אם יכלתו הכלכלית פחתה, לא ניתן לחייבו מעבר לעיקר הדין, אף לא מדיני צדקה.

המקרה

הצדדים התגרשו כאשר יש להם שישה ילדים בני 6 עד 14.

בביה"ד האיזורי נקבעו מזונות זמניים גבוהים, כעת לטענת המערער מצבו הכלכלי השתנה והוא עומד על סף קריסה מוחלטת, והוא מבקש בביה"ד הגדול להפחית את סכום המזונות. אך האם טוענת שסכום המזונות המשולם על ידי האב נועד לאפשר לקטינים רמת חיים כפי שהורגלו אליה, ולא ניתן להפחית ממנו, ולאשה שאינה עובדת אין אפשרות לכלכל את הקטינים.

הנידון ההלכתי

טענת האשה היא כי הילדים חיו ברמת חיים גבוהה טרם הפרידה, ועל כן יש לקבוע את חיוב המזונות לפי רמת חיים זו.

אולם נראה כי רק באשה נשואה בעלה חייב לה מזונות ושאר צרכיה בכהאי גוונא ברמה גבוהה מדין "עולה עמו ואינה יורדת" (כתובות מח, א וסא, א), אך לגבי מזונות ילדים הדין קובע כי מזונותיהם נקבעים לפי צורכן ולא לפי רמת החיים של האב.

חיוב האב במזונות הילדים

דנהה במסכת כתובות (מט, ב) לאחר שמסיקה הגמרא כי אין האב חייב במזונות בניו ובנותיו, מובא:

"אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא: באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים... כי הוה אתי לקמיה דרבא, אמר ליה ניחא לך דמיתזני בניך מצדקה. ולא אמרן אלא דלא אמיד, אבל אמיד כפינן ליה על כרחיה, כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי, ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה".

ופירש רש"י:

"כשהן קטנים - עד שיביאו שערות... ולא אמרן - דלא כפינן. אלא דלא אמיד - שאינו עשיר. בעל כרחו - לא יהא אלא צדקה בעלמא ואפילו אינן בניו. כי הא דרבא כפייה - על הצדקה".

אמנם להלן בגמרא (סה, ב) מובא:

"דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה, אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה, עד בן שש. כדבר אסי, דאמר רב אסי קטן בן שש יוצא בעירוב אמו..."

ופירש רש"י:

"יוצא בערוב אימו, ערבה אימו לצפון ואביו לדרום, אימו מוליכתו אצלה ואין אביו מוליכו אצלו, שעדיין הוא צריך לאימו ובתרה שדיוהו רבנן. אלמא עד שש צריך סיוע מאמו וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותו עמה".

הרי כי עד גיל שש האב חייב במזונות בניו ובנותיו, ולאחר מכן אין חיובו אלא מתורת צדקה.

וכך נפסק בשו"ע אבהע"ז סימן עא (סעי' א), וז"ל:

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אימם.

ומשם ואילך, זמן כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים, פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו, ואין כופין אותו לזון. במה דברים אמורים, בשאינו אמוד, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו, משום צדקה, וזנין אותם עד שיגדלו".

"כדי צרכן"

והנה בסימן עג נפסק בשו"ע (סעי' ו) בזה"ל:

"בניו ובנותיו עד בני שש, חייב ליתן להם כסות וכלי תשמיש ומדור, ואינו נותן להם כפי עשרו, אלא כפי צרכן בלבד".

ובחלקת מחוקק שם (סק"ו) באר בזה"ל:

"כפי צרכן בלבד, דדווקא גבי אשתו דרשינן (כתובות סא, א) מקרא דעולה עמו וחייב לכבדה יותר מגופו, אבל בניו אם נותן להם כדי צרכן ההכרחי יוצא בזה".

וכך נפסק שם בבית שמואל (סק"ה) ובבה"ט (סק"ד).

וכן כתב הבית שמואל גם בסימן עא (סק"א, והובא באה"ט סק"א) לענין המזונות, בזה"ל:

"ואין זנין אותן לפי עשרו כמו שכתב בסימן עג לענין כסות..."

ומקור הדברים הוא ברמב"ם (פי"ג מהלכות אישות ה"ו) שכתב וז"ל:

"ולא האשה בלבד אלא בניו ובנותיו הקטנים בני שש או פחות, חייב ליתן להם כסות המספקת להם וכלי תשמיש ומדור לשכון בו, ואינו נותן להם לפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד..."

ופירש המגיד משנה בזה"ל:

"ולא האשה בלבד וכו', זה פשוט שהפרנסה והכסות הרי הן כמזונות, וכן הזכירו בגמרא בהרבה מקומות פרנסה בכלל מזונות. וכתב רבינו, ואינו נותן להם כפי עשרו, לפי שלא הוזכר חילוק בין העשיר לעני אלא באשה, ופשוט הוא".

וכך כתב גם הטור (אבהע"ז סי' עג), וז"ל:

"ולא האשה בלבד, אלא בניו ובנותיו הקטנים עד בני שש חייב ליתן להם כסות המספיק להם וכלי בית ומדור לשכון בהם, ואינו נותן להם לפי עשרו אלא לפי צרכם".

וביאר הבית יוסף, וז"ל:

"וכתב רבינו ואינו נותן להם] כפי עשרו, לפי שלא הוזכר חילוק בין העשיר לעני אלא באשה ופשוט הוא".

וכעין זה כתב הב"ח שם, וז"ל:

"ומשום דלא אשכחן הך דרשה אלא גבי אשתו ולא גבי בניו, על כן פסק דאפילו עשיר ומכובד אינו חייב ליתן כסות לבניו אלא המספיק להם לפי צרכם לא לפי עשרו".

כך פסק גם הרשב"ש (סי' תקב).

הרי כי אף בקטני קטנים – עד גיל שש, שבהם האב חייב לזונם, מכל מקום אין נוהג בהם דין "עולה ואינה

יורדת", וכל החיוב הוא לתת להם כפי צרכן.

האם חיוב מזונות הקטנים צמוד לחיוב מזונות האשה

והנה בגדר חיוב מזונות הקטנים כתב הר"ן שם (כתובות כח, ב ברי"ף), וז"ל:

"בעירוב אמו. כתב רש"י ז"ל עירבה אמו לצפון ואביו לדרום אמו מוליכתו אצלה ואין אביו מוליכו אצלו שעדיין הוא צריך לאמו ובתרה שדיוהו רבנן, אלמא עד שש צריך סיוע מאמו וכשם שהבעל זן אותה כך יזון אותה עמה, ע"כ. ובשטה אחרת שלו גם כן כתב (רש"י) כך, יוצא בעירוב אמו, עירב לו אביו לצפון ואמו לדרום יוצא בעירוב אמו ואין יוצא בעירוב אביו ואין מוליכין אותו אלא לדרום, דכיון דבן שש הוא עדיין צריך לאמו דכחד גופא דמו, וגבי מזונות נמי כדרך שחייב לזון את האם כך חייב לזון את הבן, דאכתי בתר אימיה שייך וחד גופא נינהו".

ועל פי זה המשיך וכתב שם בזה"ל:

"ומתוך לשונות הללו (של רש"י) נראה לי, דכי אמרינן דזון אותם קטני קטנים, דוקא בשאמן קיימת ומדין מזונות אמן [נגעו] בה, שכיון שהן נגררים אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם, אבל בשאין אמם קיימת אינו חייב במזונותיהם... אלמא מזונות הבן הנגרר אחריה הרי הן כמזונותיה ומדין מזונות שלה נגעו בה, וכיון דמדרי' יוסי שמעינן שעד שש הבן נגרר אחר אמו, שמעינן שהוא חייב להוסיף על מזונותיה בשבילו עד שיהא בן שש, אבל כל שאין אמן קיימת לא מחייב. אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן".

הרי כי מדברי הר"ן מבואר כי לדעתו (כפי שלמדו בו הפוסקים דלהלן), מזונות קטני קטנים הם מדין מזונות האם, ועל כן רצה אף לחדש כי כאשר האם מתה והאב אינו חייב יותר במזונותיה, אין לו גם חיוב לזון את בניו. אלא שהעיר כי הראשונים לא פסקו כן.

והנה בחלקת מחוקק שם (סי' עא סק"א) דן איזה רמת מזונות האב חייב לבניו כשהם קטני קטנים, וכתב לתלות דין זה בהגדרת חיוב המזונות והאם הוא תלוי בחיוב מזונות האשה, וז"ל:

"חייב אדם לזון... לא נתבאר אם די שנותן להם במזונות כל דהו או שצריך לזון אותם כשם שהוא זן את אשתו והם עולים עמה. ועיין בר"ן (כתובות כח, ב ברי"ף) שכתב שמדין מזונות אמן נגעו בהם, היה משמע קצת שצריך לזון אותם במזונות שנותן לאימם.

אבל להרא"ש בדין הבא על הפנויה סוף סימן זה (סעי' ד) שאף על פי שאינו חייב במזונות שלה, חייב הוא במזונות בנו הנוול ממנה, משמע קצת שאין הבן נגרר אחר אימו. ועיין בסימן עג סעיף ו גבי כסות הוא הדין מזונות..."

וכוונתו למה שנפסק בשו"ע שם בסעיף ד' העוסק בבן של פנויה, על פי דברי הרא"ש (כלל יז סי' ז) והריב"ש (סי' מא), וז"ל:

"הבא על הפנויה וילדה ממנו, אם הוא מודה שהוולד ממנו, חייב לזונו".

הרי כי לדברי החלקת מחוקק תולים דין זה אם מזונות קטני קטנים הם לפי עושרו או כדי צרכן במחלוקת הר"ן והרא"ש. לדעת הר"ן שמזונות קטני קטנים הם מדין מזונות האם, אזי גם מזונותיהם הם לפי עושרו כמזונות האם ש"עולה עמו", אולם לדעת הרא"ש שסובר שחובת מזונות הילדים אינם מכוח מזונות האם, ולכן גם הבא על פנויה וילדה, האב חייב במזונות הוולד, למרות שאין לו כל חיוב במזונות האם, אזי נמצא שמזונותיהם הינם לפי צרכן ולא לפי עושרו. וכן נקט בדינא דחיי (ל"ת פא).

מחלוקת המל"מ והמגיה

גם המשנה למלך (אישות פי"ב הי"ד) כתב לדחות את שיטת הר"ן מכח דברי הרא"ש והריב"ש שנפסקו כאמור להלכה, וז"ל:

"כשם שאדם חייב במזונות אשתו וכו'. מימרא בסוף פרק אף על פי (כתובות סה, ב). וכתב הר"ן (נח, ב ברי"ף) וז"ל: ונראה לי דכי אמרינן הזן אותם קטני קטנים, דוקא כשאמן קיימת ומדין מזונות אמם נגעו בה וכו', אבל כשאין אמן קיימת אינו חייב במזונותיהן, ע"כ.

ומדברי הרא"ש (כלל יז סי' ז) והריב"ש (סי' מא) שהביא מרן הב"י סוף סימן עא בדין הבא על הפנויה, שאם מודה שהוא בנו דחייב לזונו, מוכח דפליגי עליה דהר"ן, וסבירא להו דמזונות בניו לאו מדין מזונות אמם נגעו בה.

ואפשר דאף הר"ן לא להלכה אמרה, שהרי כתב בסוף דבריו אבל לא ראיתי לראשונים שאמרו כן, ומשום הכי הריב"ש לא חש לסברת הר"ן."

הרי כי גם המל"מ נקט כמו הח"מ, כי הרא"ש והריב"ש שחייבו את האב במזונות בנו מן הפנויה, על אף שבכהאי גוונא אין לו שום חיוב מזונות כלפי האם, מוכח שחלקו על הר"ן וסברו כי חיוב האב במזונות בניו הוא חיוב נפרד ואינו מכח חיוב מזונות אשתו. יתירה מזו הוסיף המל"מ כי מלשון הר"ן משמע שגם הוא לא נקט כך להלכה, ואולי מהאי טעמא לא נקט הריב"ש (תלמידו) כדעתו.

וכבר כתב כן הדרכי משה (סי' עא סק"א), וז"ל:

"כתב הר"ן סוף פרק אף על פי (כתובות כח, ב ד"ה גמ') נראה הא דחייב לזון בניו ובנותיו דוקא כשאמן קיימת, משום דכיון דנגררין אחריה עד בני שש אי אפשר להעמיד עצמה שלא תזון אותם ובכלל מזונותיה הוא, אבל אין אמן קיימת אין חייב לזון, אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן, עכ"ל. ועיין לקמן סוף סימן זה (בב"י ובד"מ הארוך) מתשובת רא"ש וריב"ש דמשמע דלא סבירי להו כדעת הר"ן."

אמנם בהגהה לספר מל"מ (מהגאון רבי יעקב כולי זצ"ל, מחבר ספר מעם לועז ועורך הספר מל"מ), כתב לדייק מלשון הרמב"ם כשיטת הר"ן, וז"ל:

"א"ה. ומדברי רבינו (הרמב"ם) שכתב כשם שאדם חייב וכו', משמע דסבירא ליה כהר"ן דמזונות בניו מדין מזונות אמם נגעו בה, דאם לא כן למאי הלכתא אקשיננהו, לימא חייב אדם לזון את בניו."

לדבריו, מכך שהביא הרמב"ם את חיוב מזונות הבנים בלשון "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים", ולא הביא חיוב זה כחיוב נפרד "חייב אדם לזון את בניו", משמע דסבירא ליה כשיטת הר"ן, כי עיקר חיוב מזונות בניו ובנותיו קטני קטנים הוא מדין מזונות אשתו.

אך בספר חינוך וחסדא (ח"ג דף מה טור א) כתב לדחות ראייתו, וז"ל:

"ונראה לעניות דעתי דיש לדחות ראיה זו שהביא הרב המגיה ז"ל מדברי הרמב"ם, דיש לומר דמה שכתב הרמב"ם כשם שחייב אדם וכו', כוונתו היינו לומר דבבניו הקטנים דחייב לזונם אפילו אינו אמיד, וכדי דלא תיקשי לך דאם אינו אמיד היאך כופין אותו שיזונם, ובהא קאמר כשם, דכשם דבחיוב המזון של האשה אי לית ליה אלא מזוני דחד יומא חייב לזונה מינייהו או למיכל בהדה במאי דאכיל הוא, כן הוא בבניו ובנותיו כמו שכתב הריב"ה (רבי יעקב בעל הטורים) ז"ל וכמו שכן הוקשה לו להרב תוס' יום טוב ז"ל במשנתנו ותירץ כמו שכתבתיו."

לדבריו כוונת הרמב"ם בכך שהשוה את מזונות הקטנים למזונות האשה, אינה לומר כשיטת הר"ן כי חיוב

מזונות הקטנים הוא מכח חיוב מזונות אשתו, אלא לחדש כי גם אם אין לאב ממון ואפילו אם אין לו אלא מאכל לאותו היום בלבד, חייב הוא להאכיל את בניו הקטנים איתו, כמו שכתב הטור (אבהע"ז ס"ז ע) לגבי מזונות אשתו, וכפי שהשוה אותם לענין זה התוספות יום טוב (כתובות פרק ד משנה ו), וז"ל:

"האב אינו חייב במזונות בתו. כתב הר"ב אבל קטני קטנים כו' כופין את האב ומוציאין מידו בעל כרחו. ואם תאמר ואי אינו אמיד מה מוציאם ממנו, ויש לומר כמו בחיוב האשה דאפילו אי לית ליה אלא מזוני דחד יומא חייב למיזנה מנייהו או למיכל בהדה במאי דאכל, כמו שכתב בטור סימן ע".

האפשרות לדחות את התליה במחלוקת זו

והנה לשון החלקת מחוקק (סי' עא סק"א) המובא לעיל הוא:

"חייב אדם לזון... לא נתבאר אם די שנותן להם במזונות כל דהו או שצריך לזון אותם כשם שהוא זן את אשתו והם עולים עמה. ועיין בר"ן (כתובות כח, ב ברי"ף) שכתב שמדין מזונות אמן נגוע בהם, היה **משמע קצת** שצריך לזון אותם במזונות שנותן לאימם.

אבל להרא"ש בדין הבא על הפנויה סוף סימן זה (סעי' ד) שאף על פי שאינו חייב במזונות שלה, חייב הוא במזונות בנו הנולד ממנה, **משמע קצת** שאין הבן נגרר אחר אימו. ועיין בסימן עג סעיף ו גבי כסות הוא הדין מזונות..."

הרי כי לשון החלקת מחוקק בשני הצדדים הוא רק "משמע קצת", הן במה שכתב לדעת הר"ן והן במה שכתב לדעת הרא"ש, ונראה כי אין התליה במחלוקת הראשונים מוכרחת.

ובכתב עת 'אורייתא' (יו תשנ"ג עמ' קצו – רא) כתב נשיא ביה"ד הגדול הגר"א שפירא זצ"ל לבאר את הצדדים לדחות התליה בשיטות הראשונים כנזכר, בזה"ל:

"אפשר לומר לדעת הר"ן, שאם כי משום צורך האם הוא, אבל צורך זה בא על סיפוקו בזה שהילד יאכל ולא יהיה רעב, אבל שיאכל בדיוק כמו שהיא אוכלת, אין זה בכלל צרכיה ולא תוכל לתבוע בעד הבן יותר, כי כשיש בידה מה ליתן לילד, אין הכרח לומר מה שכתב הר"ן שאי אפשר שתעמיד עצמה שלא תזון אותו".

עוד הוסיף גם בדעת הרא"ש שמזונות הבנים אינם בכלל מזונות אשתו, וז"ל:

"יומה שפקפק בהכרח מתוך שיטת הרא"ש, היינו אף על גב שחובת מזון הבן אינה משום מזונות האם, ועל כן משום זה אין הכרח ישיר שיהא גם הדין של מזונות האם דעולה עמו, אבל מכל מקום יתכן שכמו שתקנו במזונות האשה שעולה עמו, הכי נמי בתקנה זו של מזון הבן גם כן תקנו אותה תקנה..."

הרי כי אין התליה מוכרחת, וניתן לומר כי גם לדעת הר"ן שחיוב מזונות הילדים הוא אגב מזונות האם, מכל מקום שמא די בכך שזן אותם לפי צרכן, ודי בזה כדי שלא יהיה חסרון במזונות האם, אשר כדברי הר"ן אינה יכולה לסבול שלא לזון אותם. ומאידך היה מקום לומר כי גם לשיטת הרא"ש שלחיוב מזונות קטני קטנים אינו מכח חיוב מזונות האם, מכל מקום שמא כשם שבמזונות אשתו תקנו ש"עולה עמו", כך גם במזונות בניו תקנו חכמים שיזון אותם לפי עשרו ורמת חייו. וזו כוונת החלקת מחוקק שכתב:

"ועיין בר"ן... היה **משמע קצת** שצריך לזון אותם במזונות שנותן לאימם... אבל להרא"ש... **משמע קצת** שאין הבן נגרר אחר אימו. ועיין".

נקט בלשונו "משמע קצת" כי באמת ניתן לדחות כשם שדחה הגר"א שפירא זצ"ל.

אמנם כפי שהבאנו מלשון השו"ע בסימן עג (סעי' ו) שפסק כי האב חייב לתת לבניו ובנותיו כסות וכלי

תשמיש ומדור "ואינו נותן להם כפי עשרו, אלא כפי צרכן בלבד", למדו הח"מ (סק"ו) והב"ש (סק"ה) כי אין דין מזונות בניו כדין מזונות אשתו, ואינו חייב להם אלא "כדי צרכן ההכרחי" בלבד.

והדברים מתאימים כאמור למה שפסק השו"ע בסימן ע"א (סעי' ד') כשיטת הרא"ש שסובר שגם בן של הפנויה חייב האב לפרנסו, והרי בפנויה אין חיוב מזונות אשתו ובכל זאת חייב במזונות ילדיו, הרי שאין חיוה האב במזונות קטני קטנים מכח חיובו במזונות האשה, אלא הוא חיוב בפני עצמו, ולכן גם דין עולה עמו לפי עשרו, אינו חל במזונות ילדיו.

שיטת האגרות משה

והנה, בשו"ת אגרות משה (אבהע"ז ח"א סי' ק) כתב לחדש בזה"ל:

"דהנה בקטנים עד שש שחייב לזון כדאיתא סוף פרק אף על פי (כתובות כח, ב ברי"ף) כתב הר"ן שהוא מצד חיוב מזונות אשתו, שכיון שנגררין אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם, ואין יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תיתן, לכן הוא זה בכלל מזונותיה עיין שם.

ולעניות דעתי ראיה גדולה להר"ן שמצד זה שאי אפשר לה להעמיד עצמה יש להיות בכלל חיוב מזונות שלה, מהא דכתובות דף סד (ע"ב) דמחוייב ליתן לה חד סעודה או גם תרתי תלת לארחי ופרחי (אורחים מזדמנים), שלכאורה תמוה מאד מהיכי תיתי יתחייב ליתן לה בעד ארחי ופרחי.

ולכן צריך לומר שכיון שהוא דבר שכל אדם נותן כשמזדמן לו, הוא בכלל חיוב מזונותיה, דאין יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תתבייש ולא תיתן. ואם כן כל שכן בבניה שוודאי אין יכול לומר לה שתהיה אכזרית. והווי תרוייהו הא דארחי ופרחי והא דקטני קטנים מחד טעמא.

ומזה נראה לעניות דעתי ברור שאי אפשר לחלוק על הר"ן. וכן משמע לשון רש"י סוף פרק אף על פי (כתובות סה, ב), ולשון הרא"ש בשם הר"מ בדף מט (פרק ד סי' יד), ולשון הרמב"ם פרק יב מאישות הלכה יד כדדייק המגיה במל"מ שם. ולכן מה שהוכיח המל"מ מהרא"ש בתשובה והריב"ש דסברי דגם בנו מהפנויה חייב לזון דפליגי אהר"ן, הוא תמוה, לבד שישתור הרא"ש דברי עצמו בדף מט, דמאחר שממה שצריך ליתן לה בעד ארחי ופרחי, מוכרחין לומר דבר זה שמה שמוכרחת ליתן מצד טבע רוב בני אדם, הוא בכלל המזונות שטעם זה יש גם בקטני קטנים עוד מכל שכן...

ולכן אף שהב"ש והח"מ בסימן ע"א ס"ק א סברי דלא כר"ן, נראה לעניות דעתי שיש לפסוק כר"ן, כיון שרש"י ורא"ש ורמב"ם סבירא להו כוותיה, ומוכרח כדבריו כדבארתי. ואף לדידהו (לדעת החולקים) מסתבר שידו שיש גם חיוב מצד מזונות אשתו כמו בארחי ופרחי. ולכן כשנתן לה עבורם נמצא שזן אותם מצד חיוב מזונות שלה והוי המותר שלה. ולפי זה יצטרך לזון אותם במזונות שנותן לאמם, ולא דמי לכסות שבסימן עג סעיף ו שאינו נותן להם כפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד, משום שהקטנים אין צריכים לכסות שצריכה אימם, ודלא כח"מ".

נמצא שהאגרות משה (דלא כח"מ הב"ש והמל"מ) פוסק כדעת הר"ן שמזונות הבנים דינם כארחי ופרחי ומדין מזונות האם שעולה עמו, כך גם מזונות הבנים עולים עמו, משום שלדעתו הרבה ראשונים, רש"י, הרא"ש והרמב"ם סוברים כדעת הר"ן. ומבאר שלפיקך הביא הרמב"ם את דין "כדי צרכן" רק בכסות, משום שאין הקטנים צריכים לכסות שצריכה אימם.

הקשיים בשיטתו

שיטתו זו מחודשת מאוד, ולדבריו לכאורה חיוב הכסות יהיה חיוב נפרד מחיוב מזונות, ולכאורה לא

מוכן לפי זה מנא ליה לרמב"ם חיוב זה, הרי בגמרא מצינו רק חיוב מזונות, שלדברי האגר"מ אינו חיוב עצמי אלא הוא חלק מחיוב מזונות האם. והרי כמובא לעיל המגיד משנה כתב שמקור חיוב האב בכסות בניו הוא משום ש"זה פשוט שהפרנסה והכסות הרי הן כמזונות".

ואף אי נמא כדרך שהוסיף האגרות משה, כי גם לדעת החולקים על הר"ן וסוברים שחיוב המזונות לבנים הוא עצמאי ואינו רק מכח חיוב המזונות לאם, מכל מקום ישנה סיבה נוספת לחייב במזונות הבנים, משום דלא גרעי מארחי ופרחי (אורחים מזדמנים) שנכללים בחיוב מזונות האם, ועל כן בפועל יצטרך האב לזון את בניו לפי עושרו כשם שהוא זן את אשתו, ורק כסות יוכל לתת להם כפי צרכן. מכל מקום גם דרך זו צריכה עיון. שהרי כל מקור חיוב מזונות הבנים קטני קטנים היא כמובא לעיל מהגמרא (סו, ב) שהקטן נכלל בעירוב אמו כיון שניזון עמה, ואם בכהאי גוונא החיוב הוא מכח חיוב מזונות האם, מנין לרמב"ם והפוסקים שישנו עוד חיוב מזונות נפרד לקטנים שלא מכח מזונות האם, וצ"ע.

והנה כעין זה נתקשה האגר"מ עצמו שם, בענין ראיית המל"מ והח"מ דלא קיימא לן כשיטת הר"ן, מכך שנפסק להלכה על פי הרא"ש והריב"ש כי האב חייב גם במזונות בניו שנולדו לו מהפנויה, על אף שבכהאי גוונא אין לו כל חיוב במזונות האם. ובאגרות משה אכן נתקשה מאוד בזה לפי שיטתו שהרא"ש סובר כהר"ן, וז"ל:

"ולכן מה שהוכיח המל"מ מהרא"ש בתשובה והריב"ש, דסברי דגם בנו מהפנויה חייב לזונו, דפליגי אהר"ן, הוא תמוה, לבד שישתור הרא"ש דברי עצמו בדף מט, דמאחר שממה שצריך ליתן לה בעד ארחי ופרחי מוכרחין לומר דבר זה, שמה שמוכרחת ליתן מצד טבע רוב בני אדם הוא בכלל המזונות, שטעם זה יש גם בקטני קטנים עוד מכל שכן, אם כן מנא ליה טעם חדש בקטני קטנים שיהיה חייב בעצם, אף שלא ידוע איזה גדר הוא אם מהלכה או מתקנתא, וילמדו מזה גם לבנו הנולד מן הפנויה, כיון שיש לפרש מגדר דינא דארחי ופרחי שהוא מדין מזונות וכמדויק ראייה דעירוב ולא נילף לבנו מן הפנויה, וצ"ע".

הרי שהגר"מ עצמו נתקשה כי אם הרא"ש מסכים עם הר"ן שחיוב מזונות הקטנים הוא בכלל מזונות אשתו, אם כן מנא ליה לחדש חיוב נוסף לזון את בניו קטני קטנים כאשר לא נולדו מאשתו. ועיי' שם מה שנדחק לחדש מכח זה.

מזונות בנים גדולים

באגרות משה שם הוסיף וחידש על פי זה דין נוסף, וז"ל:

"וגם נראה לעניות דעתי ברור לפי זה דבר חדש, שאם האם דרה יחד עם בניה אף שהם יותר מבני שש, ברצון האב, יתחייב לזון גם בניו, דלא גרעי מארחי ופרחי, כיון שדרים אצלה והם ארחי ופרחי קבועים שהאב קבעם אצלה, ואין יכול לומר שתהיה אכזרית ולא תיתן להם מזונות. ולכן ברוב בני אדם שדרים כולם יחד, חייב האב במזונות בניו מצד דין חיוב מזונות אשתו..."

לדבריו נמצא שמזונות קטני קטנים ואף בגדולים יותר מעל גיל שש, חובתם לפי עושרו כמו דין "ארחי ופרחי", שחיוב האב במזונותיהם כלול בדין מזונות אב, שהרי אינה יכולה האם להיות אכזרית ולא תכבד את אורחיה, אם מזונותיה יספיקו רק לה בלבד.

זהו חידוש גדול שלא נכתב על ידי פוסקים אחרים, ובתי הדין הרבניים אינם נוהגים למעשה כחידושו של האג"מ, ולפיכך אין מחייבים את האב בכלל מזונות אשתו לכלכל גם את הבנים הגדולים מדין ארחי

ופרחי.

יש שמבארים בזה כי הגמרא העוסקת בארחי ופרחי מדברת רק כאשר השרה הבעל את אשתו על ידי שליש והוא אינו גר עמה, בכהאי גוונא הצריכוהו לממן גם את אורחיה, אולם כאשר הוא עמה בבית, חובת הכנסת אורחים מוטלת עליו.

עוד יתכן שיש לחלק בין מזונות מזדמנים מדי פעם כמו ארחי ופרחי, שבכהאי גוונא תיקנו את חיובו גם במזונות אלו, אולם מזונות הקטנים שמזונותיהם קבועים, בכהאי גוונא לא תיקנו לחייבו לזונם בקביעות מדין "ארחי ופרחי".

ומצינו בית אב לחילוק זה בדברי הריטב"א (כתובות סא, א) שדן לענין חיוב האשה לטרוח בבית בצרכי האורחים, וז"ל:

"משום דאמר לה קמי ארחי ופרחי מאן טרח. ודייקי רבנן ז"ל דמהכא שמעינן שהיא חייבת לטרוח לפני כל בני הבית הסמוכין עליו, והא דאמרינן לקמן (סא, ב) אינו כופה לעמוד לפני אביו ולפני בנו, התם בן שאינו סמוך עליו, ושם לא חייבוהו אלא קמי ארחי ופרחי דלא קביעי, וצ"ע".

הרי שבתירוצו אחד מחלק הריטב"א כי על אף שהאשה חייבת לטרוח בצרכי האורחים, מכל מקום אינה חייבת בכך כלפי בניו הסמוכים על שולחנו בקביעות.

אמנם הרשב"א שם והר"ן (כה, ב ברי"ף) לא סבירא להו כתירוצו זה (אלא כתירוצו הראשון בריטב"א), ולדבריהם אם אביו או בנו סמוכים על שולחנו הרי הם בכלל חיובה של האשה לטרוח עבור ארחי ופרחי (ועין בזה במל"מ פכ"א מאישות ה"ג ובב"ש סי' פ' סק"ו), ולדבריהם אין לנו מקור לחילוק זה שבין אורחים מזדמנים לאורחים קבועים.

להשכיר עצמו למלאכה

חילוק נוסף בין מזונות אישה ובין מזונות ילדים מצינו בדברי התוספות יום טוב (כתובות פרק ד משנה ו), וז"ל: "האב אינו חייב במזונות בתו. כתב הר"ב אבל קטני קטנים כו' כופין את האב ומוציאין מידו בעל כרחו... אבל ודאי אינו חייב להשכיר עצמו בפועל לפרנסם. אפילו לסברת ר' אליה שכתב שם בטור (אהע"ז סי' ע) דבאישה חייב, דהתם היינו טעמא דמספר כתובה נלמד אנא אפלא וכו'". נמצא כי דעת התו"ט, שאפילו לשיטת רבינו אליהו שאדם חייב להשכיר עצמו למזונות אשתו, אינו חייב להשכיר עצמו למזונות הילדים, משום שבאשה הטעם הוא רק משום שדינה נלמד מנוסח הכתובה, כלשונו: "היינו טעמא דמספר כתובה נלמד אנא אפלא", ובמזונות הילדים לא שייך עניין זה כלל.

לדינא ובאשה גרושה

כאמור, דעת האגרות משה אינה כשיטת רוב הפוסקים, המגיד משנה, הבית שמואל, החלקת מחוקק ועוד, שכתבו שגם במזונות הבנים כמו בכסות, המזונות הם לפי צרכן בלבד.

יש להוסיף לכך כי אמנם מצינו בספר דינא דחיי (לאוין פא דף פב טור ג, הובא באוצה"פ) לבעל הכנסת הגדולה שבתחילה האריך לדייק שרבים מן הראשונים סוברים כהר"ן, וכהבנת האגרות משה שאם כן יש לחייב גם את מזונות הבנים לפי עשרו של האב, אך למרות זאת בסוף דבריו כתב לדינא, וז"ל:

"ומיהו כיון דנפק מפומיה דהרמב"ם, דאינו נותן להם אלא כפי צרכם, אף על פי שנראה מכל הנך רבנותא דנותן להם לפי עושרו, לענין מעשה אין לנו כח לעשות נגד הרמב"ם, חדא דמספיקא לא מפקינן ממונא, ותו דאפילו כל הנך רבנותא, אפשר ליישב בדבריהם בדוחק כדברי הרמב"ם, וכיון דלא איתמר בפירוש בדבריהם אלא מכללא איתמר, והרמב"ם כתב בפירוש דאינו נותן להם אלא כפי צרכם, הכי נקטינן".

הרי שלדינא גם הוא מודה כי אין לחייב את האב יותר מאשר כדי צרכן של הקטנים, וכדעת כל הפוסקים הנ"ל.

ובפסקי דין רבניים (ח"ט עמ' 262-263) בדעת הגר"ש ישראל זצ"ל כתב בזה"ל:

"אם כן אין לנו לדון אלא מכוח החיוב של האב לזון את ילדיו. חיוב זה יש לו שני מקורות הלכתיים: א. בסימן עג לענין מזון הילדים עד גיל שש. חיוב זה כפי שמפורש שם הוא לא לפי עשרו אלא לפי צרכן בלבד. ואין ביחס לחיוב זה חילוק בין עשיר לעני, ואפילו עשיר ומכובד, אינו חייב ליתן לבניו אלא המספיק להם לפי צרכם (מלשון בית יוסף ובי"ח שם), ואין בזה שום מחלוקת ושום דעה המחייבת יותר מזה".

ואמנם בנידון דנן כולי עלמא מודים בזה, שהרי כל דברי הר"ן והאגר"מ אמורים בזוג נשוי, כאשר האב חייב במזונות אשתו והיא "עולה עמו ואינה יורדת", ובכהאי גוונא לשיטתם גם חיוב מזונות בניו הקטנים יהיה לפי עשרו, מכח חיוב מזונות האשה, אך בנידון דנן בו האשה גרושה ואין הבעל חייב במזונותיה, לכולי עלמא אין חיוב מזונות הבנים מדין מזונות האשה, וכולי עלמא יודו שאין חיובו במזונותיהם אלא לפי צרכן כמו שפסקו הרמב"ם והשו"ע לגבי הכסות והמדור.

הגדרת "כדי צרכן"

והנה לשון הרמב"ם והשו"ע הוא שחיוב האב לבניו הקטנים הוא לתת להם "כדי צרכן", ובחלקת מחוקק (סי' עא סק"א) הנזכר לעיל נקט בלשונו "די שנותן להם במזונות כל דהו", וכתב על כך בספר חינוך וחסדא (ח"ג דף מה טור א, הובא באוצה"פ), וז"ל:

"לאו דווקא כל דהוא, אלא רצה לומר כדי שיעור ההכרחי להם שלא יצאו רעבים מסעודתם. וכן משמע בהרב ח"מ ז"ל גופיה בסוף סימן עג ס"ק ו, ולחב"ש ז"ל שם סק"ה, עי"ש".

וכוונתו לכך שבסימן עג לשון הח"מ והב"ש הוא שחייב לתת להם "כפי צרכן".

אמנם נראה כי כיום הגדרת "צרכי הילדים" הבסיסית לפי צרכן, מתפרשת בהרחבה נוספת, כי הילדים צריכים שיהיו ברמת חבריהם ללימודים והסביבה שלהם. כך למשל נפסק בבתי הדין הרבניים כי ההורים ישתתפו בחוגים לילדים, על אף שבעבר לא היו חוגים והיה זה בבחינת "מותרות", ולכאורה הם מעבר לכדי צרכן המינימלי. אולם ההגדרה היא שמצרכי הילדים הבסיסיים הוא שלא יהיו שונים מחבריהם ומסביבתם כאמור, ומכיון שכיום חוג לילד הוא עניין אלמנטרי ובסיסי, וכל ילד משתתף בחוג אחד לפחות ואולי שני חוגים, ובאם הילד לא ישתתף בחוג, ירגיש שונה ומובדל מרעיו וסביבתו, אזי עלות החוגים נכללת בכלל "כדי צרכן" (כך שמעתי כדבר פשוט מזקני הדיינים, הגר"א שרמן שליט"א, הגר"נ פרובר שליט"א, הגר"ב בארי שליט"א ועוד רבים).

כך גם טיפול שיניים אף שעלותו היא גבוהה אף בקופות החולים. אך מי מבין ההורים של היום – הורים סבירים – לא יטפל בילדיו בהשתלות, כתרים, סתימות, טיפולי חניכיים או כל טיפול שיניים אחר. מניעתו

של הורה מטיפול שכזה תחשב להזנחה, מה שבעבר לא הדגישו את הדבר. נראה אפוא, כי טיפולי שיניים הם מצרכיו ההכרחיים של כל ילד.

לשון הרמב"ם

ויתכן לדייק כהגדרתנו בדברי הרמב"ם שהזכרנו. דהנה, ז"ל הרמב"ם:

"ולא האשה בלבד אלא בניו ובנותיו הקטנים בני שש או פחות חייב ליתן להם כסות
המספקת להם וכלי תשמיש ומדור לשכון בו, ואינו נותן להם לפי עשרו **אלא כפי צרכן בלבד**..."

ויש לדקדק בכוונתו במה שהשתמש הרמב"ם בשני לשונות שונים. בתחילה כתב "כסות המספקת להם", ואח"כ נקט "כפי צרכן בלבד". ואם "מספקת להם" הוא כדי צרכן ההכרחי, מדוע הוסיף הרמב"ם לשון זו של "מספקת להם" על לשון "כדי צרכן".

יתכן לומר כי בשינוי לשון זה באר הרמב"ם כי גדר כסות ומזונות "לפי צרכן", הוא שיהיו הם בבחינת "מספקת להם", כלומר ש"מספקת להם" הוא ביאור גדר "כפי צרכן", כי דין "כדי צרכן" יכל להתפרש בפשוטו כמש"כ הח"מ (סי' עג סק"ו): "כדי צרכן ההכרחי", וכביאור הדינא דחיי שהבאנו לעיל: "שיעור ההכרחי להם שלא יצאו רעבים מסעודתם", על זה הוסיף הרמב"ם שצריך שהמזונות יהיו "מספקת להם" באופן אישי, כלומר לפי מה שמספיק "להם" באופן מיוחד לפי הרגל חברתם והדומים להם בכל מקום וזמן לפי עניינם, והכול כלול בדין "כדי צרכן", כי אם המקום או הזמן רגילים בעניין מסוים כגון חוגים, וכל החברים והשכנים נוהגים כן, אזי זהו צרכו של הילד.

אמנם כל זה לעניין חיוב מזונות לפי צרכן לפי הרגל החברה הסובבת אותם, אולם רמה כלכלית גבוהה וחיי רווחה של המערער טרם הפרידה, אינם מחייבים את האב לפי הדין לאחר הגירושין. בחיי הנישואין חפץ היה מרצונו לאפשר לילדיו חיי רווחה, ולחיות ברמות גבוהות, אולם משהתגרשו הצדדים אם אינו רוצה ואינו חפץ בכך, אינו חייב בכך מדין תקנת מזונות בניו קטני קטנים. ונראה שחיי הרווחה טרם הגירושין אינם נחשבים בעיני הילדים בבחינת "כדי צרכן", אלא שמבחינתם הם חיו ברמה גבוהה יותר מחבריהם כי היו עשירים.

מדין צדקה ו"עני בן טובים"

אמנם על אף שאין לחייב את האב לספק לבניו רמת חיים גבוהה מכח התקנה, מכל מקום יש מקום לחייבו בזה מדין צדקה אם יש לו אמצעים וכדלהלן.

דהנה אם האב הוא אמיד ובעל אמצעים, יהיה חייב מדין אחר – מכח הדין הנפסק בדיני צדקה ובהתאם לגדרי צדקה המבוארים בשולחן ערוך יורה דעה (סי' רנ"א) שם נפסק, וז"ל:

"כמה נותנין לעני די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב יאכילוהו, היה צריך לכסות יכסוהו, אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך..."

ומקור דין זה בגמרא במסכת כתובות (סו, ב) שם למדו מן הפסוק (דברים טו, ח) "די מחסורו אשר יחסר לו", כי מצוות הצדקה היא לתת לכל עני את הצרכים המיוחדים לו, וכך איתא שם:

"אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. תנו רבנן מעשה באנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי, ליטרא בשר בכל יום".

ואמנם אאמו"ר הגר"ח פרדס זצ"ל אב ביה"ד הרבני בתל אביב הראני כי בשיטה מקובצת שם הביא בשם הגאונים שיטה מחודשת בזה, וז"ל:

"והגאונים ז"ל כתבו דכל הני מעשיות דעני בן טובים, **בעני שאינו מפורסם בעניות, שעושים לו כבוד שלו כדי שלא יתפרסם**, אבל עני שנתפרסם אין לו אלא כאחד מעניי ישראל". אמנם כפי שהבאנו בשו"ע ובפוסקים לא חילקו בזה, וכפי שהובא גם בשמ"ק שם בשם תלמידי רבנו יונה, כי חיוב זה נאמר בעשיר שירד נכסיו, ומשום שלפי מה שהורגל בכך זהו צרכו, וז"ל:

"אפילו סוס לרכוב עליו כו'. ודוקא בעשיר שירד מנכסיו, **שהוא מורגל מתחלה בתענוגים גדולים**, אבל בשאר עניים שלא הורגלו בכך לא מחייב כולי האי. תלמידי רבינו יונה ז"ל". ובמהרש"א שם פירש את הביטוי "עני בן טובים", וז"ל:

"שלקח לעני בן טובים אחד וכו'. דהיינו שהורגל בכך אצל אבותיו". הרי שמצד חיוב צדקה של האב לבניו צריך באמת לחשב תמיד לפי ההרגל של הקטנים עם אביהם טרם הגירושין, ואם אמנם הרגילם האב לרמת חיים גבוהה, אזי זהו דין "אשר יחסר לו" - כדין עני בן טובים. ולכן גם בקטן פחות מבן שש האב חייב בזה נוסף על חיובו מכוח תקנת מזונות.

האם חיוב זה מוטל על היחיד או על הציבור

אלא שלכאורה יש להעיר על זה מדברי הרמ"א שפסק שם (י"ד סי' רנ"א), וז"ל:

"ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן היחיד, אם ידו משגת (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמט)".

הרי שנקט שחיוב זה לתת לעני את כל מחסורו, אינו מוטל על היחיד אלא על הציבור. ומקור דבריו הוא מהב"י שם, שתמה על הטור שכתב בזה"ל:

"ובעני המחזר על הפתחים כתב הרמב"ם אין נותנין לו מתנה מרובה אלא מתנה מועטת... ומסתברא כדברי הרמב"ם שעל כל אדם קאי, **דכיון שהוא מחזר** (על הפתחים) **אין האחד צריך ליתן די מחסורו**".

והב"י שם תמה על דבריו, וז"ל:

"... ועוד שכתב (הטור) דכיון שהוא מחזר על הפתחים, אין האחד צריך ליתן לו די מחסורו, **דמשמע שאם אינו מחזר על הפתחים, צריך האחד לתת לו מחסורו, ודבר תימה הוא דלמה לא יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו לו די מחסורו**".

הרי שאף שמהטור משמע שבסתמא גם היחיד חייב לתת לעני די מחסורו, ורק אם בלאו הכי הוא כבר מחזר על הפתחים, אזי יכול היחיד להפטור במתנה מועטת, הב"י חולק על כך וסובר כי בכל מקרה, גם כשאינו מחזר על הפתחים, די ליחיד בכך שיתן לו מעט, והעני ילך ויבקש עזרה מהציבור כדי למלא את כל מחסורו.

אך הב"ח שם הסכים לשיטת הטור, וז"ל:

"ומן התימה על מה שכתב ב"י... דהלא בריש סימן רמט כתב רבינו: שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים וכו', וכן בסוף סימן זה כתב: ואם ידו משגת ליתן לכל שואל די מחסורו אשריו וכו', אלמא דבידו משגת ליתן לכל שואל די מחסורו, חייב ליתן לו כל מחסורו כאשר הוא שואל ממנו, והם גם כן דברי הרמב"ם בפרק ז' (מהלכות מתנות עניים ה"א) שכתב: מצות עשה ליתן צדקה וכו' לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות וכו'.

ובפרק מציאת האשה (כתובות סז, ב) תנו רבנן אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין.

ועוד, כיון שהרמב"ם לא כתב דין קופה (של צדקה) כי אם בפרק ט, היאך נבין דבריו בפרק ז' כשכתב ועני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה וכו', שרצונו לומר אין נזקקין לו מן הקופה. אלא בעל כרחך על כל אדם קאי, **וכל אדם כשידו משגת מצווה ליתן לעני שאינו מחזר על הפתחים לפי מה שחסר העני וכו', והכי נקטינן כהרמב"ם ורבינו**.

לעומת זאת כאמור הרמ"א פסק כדעת הב"י, שאין היחיד מחוייב לתת לעני את כל מחסורו, אלא ילך ויבקש מן הציבור, וכך פסק גם הלבוש שם והוסיף לזה טעם נוסף, וז"ל:

"וכל זה דוקא בגבאי הממונה על הצדקה, שנותן מכיס של צדקה, או כשהם רבים ביחד, אבל יחיד אינו מחוייב ליתן לעני די מחסורו, **דאם לא כן יעני לעצמו**, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן לו היחיד מה שידו מגעת".

וכן הסכים הש"ך שם (סק"א), ודחה את ראיית הב"ח מהמעשה בהלל הזקן, וז"ל:

"אבל אין היחיד כו'. והב"ח כתב דגם היחיד מחוייב ליתן לו כל די מחסורו אם ידו משגת, וכדלעיל ריש סימן רמט, וכן כתב הרמב"ם פרק ז' מהלכות מתנות עניים: ליתן צדקה כו' לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו, אם אין לו כסות כו'. בפרק מציאת האשה (כתובות סז, ב) תנו רבנן אמרו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים סוס לרכוב עליו כו'. אלא על כרחך כל אדם שידו משגת, מצווה ליתן לעני שאינו מחזר על הפתחים לפי מה שחסר העני.

ואין מכל זה הכרח, ויש לומר דכל זה מייירי בשאין רבים אצלו, או שאין יד הרבים משגת לסייע לו".

להלן נביא תירוץ נוסף מספר חדרי דעה ליישב את ראיית הב"ח מהלל הזקן.

לעומת זאת בביאור הגר"א שם (סק"ג) הסכים עם הב"ח, וז"ל:

"ונראה דכל זה כו'. וב"ח חלק על זה, ממה שאמרו שם אמרו על הלל כו', ודברי ש"ך אין נראין".

אמנם הט"ז שם כתב שאין מדברי הטור ראייה, ולדבריו אין מחלוקת לדינא בין הטור לב"י, וז"ל:

"ולפי מה שכתב הבית יוסף דלהרא"ש הוי כדי סעודה מתנה מרובה, לא קשה מידי על הטור, דודאי כל מחסורו אין על האחד לבד ליתן לו, אבל כדי סעודה חיוב על כל אחד ליתן לו, אלא אם כן מחזר על הפתחים, דאין על היחיד ליתן לו אפילו כדי סעודה, וכן מודה לזה לדינא הבית יוסף ורמ"א".

לדבריו גם הטור מודה שאין היחיד חייב למלא לעני את כל מחסורו, ואין כוונת הטור אלא לחייב את היחיד לתת לעני על כל פנים כדי סעודה, ובזה מודים גם הב"י והרמ"א שעל היחיד לתת לו כדי סעודה, אלא אם כן העני כבר מחזר על הפתחים, שאז די במתנה מועטת.

הרי שנחלקו הפוסקים בדין זה, לדעת הטור, הב"ח והגר"א אף היחיד שפנה אליו העני וביקש ממנו עזרה, מצווה לתת לו די מחסורו אשר יחסר לו, אם ידו משגת לכך, ואילו לדעת הב"י, הרמ"א, הלבוש, הט"ז

והש"ך די בכך שיתן לו מתנה מועטת, ואת השאר יבקש העני מן הציבור.

חיוב אב עשיר בכל מחסורם של בניו

לכאורה לפי המבואר כי לדעת הב"י והרמ"א ועוד רבים מהפוסקים אין היחיד חייב לתת לעני את כל מחסורו, אלא הדבר מוטל רק על הציבור, אם כן גם כאן לא נוכל לחייב את האב בזה, ויפטר במזונות מינימליים, ואילו יתרת החזקתם לפי רמת החיים שהורגלו בה, מוטלת אך ורק על הציבור. אך נראה לומר שאין הדבר כן, ובכחאי גוונא כולי עלמא מודים שהאב מחוייב בכל מחסורם של בניו, אם הדבר ביכלתו, וזאת משני טעמים.

ראשית, עד כאן לא נחלקו אלא כאשר היחיד והציבור כולו שווים בחובת הצדקה של עני זה, ובכחאי גוונא אמרינן לדעת הב"י והרמ"א שדי ליחיד בכך שיתן מעט, ואת השאר ישלימו הציבור, אבל כאשר עסקינן באב שחובתו לפרנס את בניו, גם מתורת צדקה, קודמת לכל אדם, אזי יש לומר שכולי עלמא מודים שהאב הוא המחוייב בכל די מחסורם, ואינו יכול להפילם על הציבור.

ומצאתי שכן כתב בספר חדרי דעה שם, ויישב בזה את ראיית הב"ח מהלל הזקן, וז"ל:

"אבל היחיד אינו מחוייב ליתן די מחסורו. ובש"ך בשם הב"ח דאף היחיד מחוייב, וראיה מהלל שלקח סוס לרכוב לעני בן טובים. ולכאורה פשוט לעניות דעתי בנדרים סה (ע"ב) דבכל עני אינו מחוייב היחיד לבד ליתן לו הכל, אלא הציבור ביחד. אלא דקרובו מחוייב ליתן לבדו קודם לאחר, עיי"ש. ואם כן הא דהלל יש לומר בקרובו".

לדבריו, אף שאין היחיד מחוייב לתת לבדו לעני את כל מחסורו, אלא הדבר מוטל על כלל הציבור, מכל מקום כאשר מדובר בקרובו, שחיובו לפרנסו קודם לכל אדם, אזי חייב הוא לתת לו די מחסורו, ויש לומר דבכחאי גוונא היה המעשה בהלל הזקן, שהעני היה קרובו, ולכן נתן לו לבדו את כל מחסורו.

החדרי דעה מביא מקור לדבריו, מהגמרא במסכת נדרים (סה, ב), שם איתא במשנה:

"ועוד אמר רבי מאיר פותחין לו מן הכתוב שבתורה, ואומרין לו אילו היית יודע... שהוא עני ואין אתה יכול לפרנסו, אמר: אילו הייתי יודע שהוא כן לא הייתי נודר, הרי זה מותר".

במשנה מבואר כי אם אדם הדיר את חברו, ואסר עליו להנות ממנו הנאה כל שהיא, יכול החכם לפתוח לו פתח להתרת את הנדר, בכך שישאל את המדיר, האם חשב על כך שבעקבות הנדר עלול הוא לעבור על מה שכתוב בתורה, כי אם חברו יהיה עני לא יוכל לתת לו צדקה.

והגמרא שם מפרשת:

"אמר ליה רב הונא בר רב קטינא לרבנן, נימא כל דמעני לאו עלי נפיל, מאי דמטי לי לפרנסו בהדי כולי עלמא מפרנסנא ליה. אמר ליה, אני אומר כל הנופל אינו נופל לידי גבאי תחלה".

ופירש הר"ן שם, וז"ל:

"ולמא כל דמיעני לאו עלי נפול - היכי קתני דפותחין לו שמא יעני ואי אתה יכול לפרנסו, וקתני ליה בהדיא מן הכתוב בתורה, דאלמא מחייב בהכי, לימא ליה כל דמיעני לאו עלי נפל, שאני מחוייב לפרנסו לבדי. מאי דמטי לי לפרנסיה בהדי כולי עלמא מפרנסנא ליה..."

כל הנופל אין נופל לידי גבאי תחלה - אלא שואל מקרוביו ומתפרנס, וההיא שעתא קעבר אקרא דכתיב וחי אחיך עמך".

הרי שמבואר בגמרא שגם אם אותו אחד יהיה עני, לא יהיה היחיד שהדיר אותו הנאה חייב לפרנסו לבדו, אלא רק יתן את חלקו בקופת הציבור, ועליהם מוטל לפרנסו בכל צרכיו. ואף על פי כן תרצה הגמרא שאם הוא קרובו יהיה חייב לפרנסו לפני שיזדקק לפנות אל הציבור.

ועל פי זה נפסק בשו"ע (י"ד סי' רנו ס"ח), וז"ל:

"עני שיש לו קרובים עשירים שיכולין לפרנסו, אין גבאי העיר חייבים לפרנסו, אף על גב דקרוביו גם כן נותנים בכיס".

והנה בסימן רנא (ס"ג - ד) נפסק בשו"ע, וז"ל:

"הנותן לבניו ובנותיו הגדולים, שאינו חייב במזונותיהם... וכן הנותן מתנות לאביו והם צריכים להם, הרי זה בכלל צדקה. ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו..."

מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר עשירים שבעיר. (וכן שאר קרובים ועין להלן סימן רנז סעיף י) (מרדכי פ"ק דבי"ב)".

ובענין סדר החיוב בין הקרובים, יעוין עוד בפתחי תשובה (אבהע"ז סי' עא סק"א) שכתב, וז"ל:

"לזון בניו ובנותיו. עיין בתשובות חוט השני סימן ח שכתב דבני בנים אינם כבנים לענין זה (לענין חיוב מזונות מכח התקנה), וכל שכן בני בנות, רק מדין צדקה מחוייב ליתן להם [עין ביו"ד סימן רנא], ואם יש כאן אבי האם ואחיו האב, החיוב מוטל יותר על אחי האב, שענין המזונות תולים יותר בירושה, וראיה מדאמרין פרק החולץ (יבמות מב, ב) וליתבעיניה ליורשים, ולא קאמר לקרובים, עי"ש".

על כל פנים נמצא שבדיני צדקה חיובו של האב לזון את בניו הנצרכים, קודם לחיוב כל הציבור, ומכך עולה כמו שכתבנו, כי גם בנידון דנן, אם האב הוא בעל יכולת, חייב הוא לפרנס לבדו את בניו הקטנים מתורת צדקה, ולמלא את כל מחסורם, ואינו יכול להפנותם להתפרנס מקופת הצדקה הציבורית.

ומעבר לכך בנידון דנן ישנו טעם נוסף, שהרי גם הרמ"א סיים וכתב "ואם אין רבים אצלו, יתן היחיד אם ידו משגת", וכאמור כעין זה דחה הש"ך את ראיות הב"ח מדברי הרמב"ם ומהמעשה דהלל הזקן, שבכולם מבואר שגם היחיד חייב לתת לעני די מחסורו אשר יחסר לו, וכתב על כך הש"ך: "ויש לומר דכל זה מירי בשאין רבים אצלו, או שאין יד הרבים משגת לסייע לו". הרי שכולי עלמא מודים כי אם אין בפועל אפשרות לגבות עבור העני את כל צרכו ומחסורו מן הרבים, ודאי שהיחיד אשר ביכלתו לפרנסו, מחוייב במילוי כל מחסורו.

מעתה, גם בנידון דנן, מאחר ואין בפועל שום ציבור או קופת צדקה שיש להם אפשרות מעשית לפרנס את העניים בכל צרכיהם ודי מחסורם ברמת חיים כזו, והלואי שיצליחו למלא את צרכי העניים הבסיסיים ביותר, וכפי שכבר כתב בערוך השולחן (י"ד סי' רנ ס"ד), וז"ל:

"ואם אין היד משגת, אפילו הגבאי פטור והרבים פטורים, אם אין יד כולם משגת, כגון שהעניים מרובים ועשירים מועטים, כמו בעוה"ר בזמנינו זה, וכן בדורות הרבה שלפנינו, האם אפשר למלאות די מחסורו, ואינם מחוייבים רק במעשר או חומש..."

הרי שבכהאי גוונא אין הגבאים והציבור מחוייבים לתת לעני מסוים די מחסורו לפי הרגליו, כל עוד אין די בקופת הצדקה לפרנס את כלל העניים ברמה המינימלית, ובכהאי גוונא הדר דינא שהיחיד, ובנידון דנן, האב, ודאי חייב לכולי עלמא בפרנסתם של בניו לפי רמת החיים הנצרכת להם.

הלכה למעשה

כך נפסק גם בפד"ר (ח"ט עמ' 263 מהגר"ש ישראל זצ"ל), וז"ל:

"אכן חיוב נוסף יש על האב לזון את הבנים מדין צדקה, והוא כמבואר בסימן עב:

"... אם היה אמיד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו משום צדקה, וזנים אותם עד שיגדלו".

פשוט הוא שבאמיד, חיוב זה משום צדקה שהוא ככל האמור בדיני צדקה (יו"ד סי' רנ"א):

"כמה נותנים לעני, די מחסורו אשר יחסר לו".

בזה צריך לדון לפי הרגל הבן, שזה בגדר אשר יחסר לו. וגם בפחות מבן שש האב חייב בזה נוסף על חיובו מכוח התקנה וכנ"ל".

ובספר משפטי שמואל (לדודי זקני הגר"ב ורנר זצ"ל אב"ד תל אביב מהדור"ב סי' י אות ג) כתב בזה"ל:

"למעשה נוהגים בתי הדין לחייב לפי רמת חיי האב, ולא מקציבים לכולם שיעור אחיד, אלא העשיר לפי עושרו והעני לפי עוניו.

וטעמם ונימוקם הוא, דהואיל ומזונות הבנים מדין צדקה נגעו בה [לאחר שש, וקודם שש באופן שאין חייב במזונות האם], ובצדקה אין קנה מידה אחת לכולם, אלא עני בן טובים נותנים לפי הרגלו כמו שנפסק ביורה דעה סימן רנ (סעי' א), ולכן יש לחייב לאב לספק לבנו די מחסורו אשר יחסר לו כמו שהורגל, ובניו הקטנים קודמים לכל צדקה לאחרים... אם נהג באיזה רמה והבנים הורגלו לכך, חייב לתת להם גם כשאננם בביתו כדין עני בן טובים".

אמנם זהו רק חיוב מדין צדקה רגילה, שיש עליו דין כפיה כמבואר במסכת בבא בתרא (ה, ב): "כופין על הצדקה", ולא כחיוב ממוני מכח תקנת מזונות. וזה כאמור, רק באב שיש לו אמצעים כלכליים, אולם במקרה דנן עקב הקריסה הכלכלית של האב - כפי שהוכח בבית הדין - החיוב מתורת צדקה אינו קיים, ובעת הזאת שהיכולת של המערער פחתה מאד עד כדי קריסה, לא ניתן לחייבו מעבר לעיקר הדין, אף לא מדיני צדקה.

המסקנות ההלכתיות העולות מפסק הדין

- א. נראה כי רק באשה נשואה בעלה חייב לה מזונות ושאר צרכיה ככהאי גוונא ברמה גבוהה מדין "עולה עמו ואינה יורדת", אך לגבי מזונות ילדים הדין קובע כי מזונותיהם נקבעים לפי צורכן ולא לפי רמת החיים של האב.
- ב. עד גיל שש האב חייב במזונות בניו ובנותיו, אפילו אם יש להם נכסים, ולאחר מכן אין חיובו אלא מתורת צדקה, ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו, ואם הוא אמוד שיש לו ממון, מוציאים ממנו בעל כרחו, מדין כפיה על הצדקה.
- ג. הרמב"ם והטור והשו"ע כתבו כי האב חייב לתת לבניו ובנותיו עד גיל שש גם כסות וכלי תשמיש ומדור, "ואינו נותן להם כפי עשרו, אלא כפי צרכן בלבד".
- ד. המ"מ, הב"י, הב"ח, הח"מ והב"ש מבארים כי רק לגבי אשתו למדנו מהפסוק שהאשה עולה עמו, אבל בניו אם נותן להם כדי צרכן ההכרחי יוצא בזה, גם לענין המזונות.

ה. לשיטת הר"ן, מזונות קטני קטנים הם מדין מזונות האם, ועל כן רצה אף לחדש כי כאשר האם מתה והאב אינו חייב יותר במזונותיה, אין לו גם חיוב לזון את בנו. אלא שהעיר כי הראשונים לא פסקו כן.

ו. אך הח"מ נקט כי הרא"ש והריב"ש חולקים על הגדרה זו, ונקטו כפי שנפסק בשו"ע, כי האב חייב במזונות בנו שנולד לו מן הפנויה, למרות שאין לו חיוב במזונות האם.

ז. לדברי החלקת מחוקק תולים דין זה אם מזונות קטני קטנים הם לפי עושרו או כדי צרכן במחלוקת הר"ן והרא"ש.

לדעת הר"ן שמזונות קטני קטנים הם מדין מזונות האם, אזי גם מזונותיהם הם לפי עושרו כמזונות האם ש"עולה עמו", אולם לדעת הרא"ש שסובר שחובת מזונות הילדים אינם מכוח מזונות האם, נמצא שמזונותיהם הינם לפי צרכן ולא לפי עושרו. וכן נקט בדינא דחיי.

ח. גם הדרכ"מ והמל"מ נקטו כמו הח"מ, כי הרא"ש והריב"ש שחייבו את האב במזונות בנו מן הפנויה, על אף שבכהאי גוונא אין לו שום חיוב מזונות כלפי האם, מוכח שחלקו על הר"ן וסברו כי חיוב האב במזונות בנו אינו מכוח חיוב מזונות אשתו. יתירה מזו הוסיף המל"מ כי מלשון הר"ן משמע שגם הוא לא נקט כך להלכה, ואולי מהאי טעמא לא נקט הריב"ש (תלמידו) כדעתו.

אמנם בהגהה לספר מל"מ (מהגאון רבי יעקב כולי זצ"ל), כתב לדייק מכך שהביא הרמב"ם את חיוב מזונות הבנים בלשון "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בנו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים", ולא הביאו כחיוב נפרד "חייב אדם לזון את בנו", משמע דסבירא ליה כהר"ן, כי עיקר חיוב מזונות בנו ובנותיו קטני קטנים הוא מדין מזונות אשתו.

ט. אך בספר חינוך וחסדא כתב לדחות ראייתו, כי כוונת הרמב"ם בהשוואת מזונות הקטנים למזונות האשה, לחדש כי גם אם אין לאב ממון ואפילו אם אין לו אלא מאכל לאותו היום בלבד, חייב הוא להאכיל את בנו הקטנים איתו, כמו שכתב הטור לגבי מזונות אשתו, וכפי שהשוה אותם לענין זה התוספות יום טוב.

י. האגרות משה (דלא כח"מ הב"ש והמל"מ) פוסק כדעת הר"ן שמזונות הבנים דינם כארחי ופרחי ומדין מזונות האם שעולה עמו, כך גם מזונות הבנים עולים עמו, משום שלדבריו הרבה ראשונים, רש"י, הרא"ש והרמב"ם סוברים כדעת הר"ן. ומבאר שלפיכך הביא הרמב"ם את דין "כדי צרכן" רק בכסות, משום שאין הקטנים צריכים לכסות שצריכה אימם.

יא. שיטתו זו מחודשת מאוד מכמה פנים, והאגר"מ עצמו נתקשה מכך שנפסק להלכה על פי הרא"ש והריב"ש כי האב חייב גם במזונות בנו שנולדו לו מהפנויה, על אף שבכהאי

גוונא אין לו כל חיוב במזונות האם (ועיין שם מה שנדחק מכח זה).

יב. עוד חידש באגרות משה על פי זה דין נוסף, כי לדבריו אף מזונותיהם של הגדולים יותר מעל גיל שש, חובתם לפי עושרו כמו דין "ארחי ופרחי", שחיוב האב במזונותיהם כלול בדין מזונות אם, שהרי אינה יכולה האם להיות אכזרית ולא תכבד את אורחיה, אם מזונותיה יספיקו רק לה בלבד.

יג. זהו חידוש גדול שלא נכתב על ידי פוסקים אחרים, ובתי הדין הרבניים אינם נוהגים למעשה כחידושו של האג"מ, ולפיכך אין מחייבים את האב בכלל מזונות אשתו לכלכל גם את הבנים הגדולים מדין ארחי ופרחי.

יד. יש שמבארים בזה כי דין ארחי ופרחי נאמר רק כאשר השרה הבעל את אשתו על ידי שלישי והוא אינו גר עמה, בכהאי גוונא הצריכוהו לממן גם את אורחיה, אולם כאשר הוא עמה בבית, חובת הכנסת אורחים מוטלת עליו.

טו. עוד יתכן שיש לחלק בין מזונות מזדמנים מדי פעם כמו ארחי ופרחי, שבכהאי גוונא תיקנו את חיובו גם במזונות אלו, אולם מזונות הקטנים שמזונותיהם קבועים, בכהאי גוונא לא תיקנו לחייבו לזונם בקביעות מדין "ארחי ופרחי".

טז. ומצינו בית אב לחילוק זה בדברי הריטב"א שכתב בתירוץ אחד כי על אף שהאשה חייבת לטרוח בצרכי האורחים, מכל מקום אינה חייבת בכך כלפי בניו הסמוכים על שולחנו בקביעות.

יז. אמנם הרשב"א שם והר"ן לא סבירא להו כתירוץ זה (אלא כתירוץ הראשון בריטב"א), ולדבריהם אם אביו או בנו סמוכים על שולחנו הרי הם בכלל חיובה של האשה לטרוח עבור ארחי ופרחי.

יח. חילוק נוסף בין מזונות אישה ובין מזונות ילדים מצינו בדברי התוי"ט, שאפילו לרבינו אליהו שחייב להשכיר עצמו למזונות אשתו, אינו חייב להשכיר עצמו למזונות הילדים.

יט. כאמור, דעת האגרות משה אינה כשיטת רוב הפוסקים, המגיד משנה, הבית שמואל, החלקת מחוקק ועוד, שכתבו שגם במזונות הבנים כמו בכסות, המזונות הם לפי צרכן בלבד.

כ. אמנם מצינו בספר דינא דחיי (לבעל הכנסת הגדולה) שבתחילה האריך לדייק שרבים מן הראשונים סוברים כהר"ן, וכהבנת האגרות משה שאם כן יש לחייב גם את מזונות הבנים לפי עושרו של האב, אך לדינא גם הוא מודה כי אין לחייב את האב יותר מאשר כדי צרכן של הקטנים, וכדעת כל הפוסקים הנ"ל.

כא. בפסקי דין רבניים כתב הגר"ש ישראלי זצ"ל כי "עשיר ומכובד, אינו חייב ליתן לבניו

אלא המספיק להם לפי צרכם, ואין בזה שום מחלוקת ושום דעה המחייבת יותר מזה".

כב. בנוסף, כל דברי הר"ן והאגר"מ אמורים בזוג נשוי, כאשר האב חייב במזונות אשתו, ולשיטתם גם חיוב מזונות בניו הקטנים יהיה לפי עשרו, מכח חיוב מזונות האשה, אך במקרה בו האשה גרושה ואין הבעל חייב במזונותיה, לכולי עלמא אין חיוב מזונות הבנים מדין מזונות האשה, וכולי עלמא יודו שאין חיובו במזונותיהם אלא לפי צרכן כמו שפסקו הרמב"ם והשו"ע לגבי הכסות והמדור.

כג. לשון הרמב"ם והשו"ע הוא שחיוב האב לבניו הקטנים הוא לתת להם "כדי צרכן", ובחלקת מחוקק נקט בלשונו "די שנותן להם במזונות כל דהו", וכתב על כך בספר חינוך וחסדא כי "לאו דווקא כל דהוא, אלא רצה לומר כדי שיעור ההכרחי להם שלא יצאו רעבים מסעודתם".

כד. אמנם נראה כי כיום הגדרת "צרכי הילדים" הבסיסית "לפי צרכן", מתפרשת בהרחבה נוספת, כי הילדים צריכים שיהיו ברמת חבריהם ללימודים והסביבה שלהם. ולכן נפסק בבתי הדין הרבניים כי ההורים ישתתפו בחוגים לילדים, על אף שבעבר לא היו חוגים והיה זה בבחינת "מותרות", ומכיון שכיום חוג לילד הוא עניין בסיסי, ובאם הילד לא ישתתף בחוג, ירגיש שונה ומובדל מרעיו וסביבתו, אזי עלות החוגים נכללת בכלל "כדי צרכן" (כך שמעתי בדבר פשוט מזקני הדיינים, הגר"א שרמן שליט"א, הגר"נ פרוכר שליט"א, הגר"ב בארי שליט"א ועוד רבים).

כה. כך גם טיפול שיניים אף שעלותו היא גבוהה אף בקופות החולים. אך בזמנינו טיפולי שיניים הם מצרכי ההכרחיים של כל ילד.

כו. יתכן לדייק כהגדרתנו בדברי הרמב"ם, כי גדר כסות ומזונות "לפי צרכן", הוא שיהיו הם בבחינת "מספקת להם", כלומר שהמזונות יהיו "מספקת להם" באופן אישי לפי הרגל חברתם והדומים להם בכל מקום וזמן לפי עניינו, והכול כלול בדין "כדי צרכן".

כז. אמנם כל זה לעניין חיוב מזונות לפי צרכן לפי הרגל החברה הסובבת אותם, אולם רמה כלכלית גבוהה וחיי רווחה של האב טרם הפרידה, אינם מחייבים אותו לאחר הגירושין, מדין תקנת מזונות בניו קטני קטנים.

כח. אמנם על אף שאין לחייב את האב לספק לבניו רמת חיים גבוהה מכח התקנה, מכל מקום יש מקום לחייבו בזה מדין צדקה אם יש לו אמצעים וכדלהלן.

כט. אם האב אמיד ובעל אמצעים, יהיה חייב מכח דין צדקה המחייב לתת לעני "די מחסורו אשר יחסר לו", כי מצוות הצדקה היא לתת לכל עני את הצרכים המיוחדים לו, אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו, או מזונות מיוחדים שהורגל בהם אם הוא עני בן טובים.

ל. ובמהרש"א שם פירש שהכוונה ב"עני בן טובים" היינו שהורגל בכך אצל אבותיו.

לא. הרי שמצד חיוב צדקה של האב לבניו צריך באמת לחשב תמיד לפי ההרגל של הקטנים עם אביהם טרם הגירושין, ואם אמנם הרגילם האב לרמת חיים גבוהה, אזי זהו דין "אשר יחסר לו" - כדין עני בן טובים. ולכן גם בקטן פחות מבן שש האב חייב בזה נוסף על חיובו מכוח תקנת מזונות.

לב. ואמנם בשיטה מקובצת הביא בשם הגאונים שיטה מחודשת בזה, כי כל החיוב הוא כל עוד לא נתפרסם ברבים כי העשיר ירד מנכסיו, אבל אחר שנתפרסם הרי הוא ככל העניים. אך בשו"ע ובפוסקים לא חילקו בזה, וכפי שהובא בשמ"ק מתלמידי רבנו יונה, כי חיוב זה נאמר בכל עשיר שירד נכסיו, ומשום שלפי מה שהורגל בכך זהו צרכו.

לג. נחלקו הפוסקים בדין זה, לדעת הטור, הב"ח והגר"א אף היחיד שפנה אליו העני וביקש ממנו עזרה, מחוייב לתת לו די מחסורו אשר יחסר לו, אם ידו משגת לכך, ואילו לדעת הב"י, הרמ"א, הלבוש, הט"ז והש"ך די בכך שיתן לו מתנה מועטת, ואת השאר יבקש העני מן הציבור.

לד. לכאורה לדעת הב"י והרמ"א ורבים מהפוסקים שאין היחיד חייב לתת לעני את כל מחסורו, אלא הדבר מוטל רק על הציבור, אם כן גם לא נוכל לחייב את האב בזה, ויפטר במזונות מינימליים, ויתרת החזקתם מוטלת אך ורק על הציבור.

לה. אך נראה שאין הדבר כן, וכולי עלמא מודים שהאב מחוייב בכל מחסורם של בניו, אם הדבר ביכלתו, וזאת משני טעמים.

לו. חדא, דעד כאן לא נחלקו אלא כאשר היחיד והציבור כולו שווים בחובת הצדקה של עני זה, אבל כאשר עסקינן באב שחובתו לפרנס את בניו, מתורת צדקה, קודמת לכל אדם, אזי יש לומר שלכולי עלמא האב הוא המחוייב בכל די מחסורם, ואינו יכול להפילם על הציבור. כך כתב בחדרי דעה, ולמד כן מהסוגיא בנדירים.

לז. ועוד כי גם ברמ"א ובש"ך מבואר שאם אין בפועל אפשרות לגבות עבור העני את כל צרכו ומחסורו מן הרבים, ודאי שהיחיד אשר ביכלתו לפרנסו, מחוייב במילוי כל מחסורו.

לט. מעתה, מאחר ואין בפועל שום ציבור או קופת צדקה שיש להם אפשרות מעשית לפרנס את העניים בכל צרכיהם ודי מחסורם ברמת חיים כזו, בכהאי גוונא הדר דינא שהיחיד, ובנידון דנן, האב, חייב לכולי עלמא בפרנסתם של בניו לפי רמת החיים הנצרכת להם.

לט. כך נפסק גם בפד"ר (מהגר"ש ישראלי זצ"ל), וכך כתב בספר משפטי שמואל (לדודי זקני הגר"ב ורנר זצ"ל) כי למעשה נוהגים בתי הדין לחייב לפי רמת חיי האב, ולא מקציבים לכולם שיעור אחד, אלא העשיר לפי עושרו והעני לפי עוניו, והטעם הוא מדין צדקה כדין עני בן טובים, ובניו הקטנים קודמים בדיני צדקה לאחרים.

מ. אמנם זהו רק חיוב מדין צדקה רגילה, שיש עליו דין כפיה, ולא כחיוב ממוני מכח תקנת מזונות. וזה כאמור, רק באב שיש לו אמצעים כלכליים, אולם במקרה שיכלתו הכלכלית של האב השתנתה ופחתה, לא ניתן לחייבו מעבר לעיקר הדין, אף לא מדיני צדקה.